

УДК: 316.455

ПАЛОМНИЦТВО ХАСИДІВ В УКРАЇНІ: СОЦІОЛОГІЧНІ РЕФЛЕКСІЇ ЩОДО МІЖКУЛЬТУРНОГО СПРИЙНЯТТЯ СПІЛЬНОТ

Марченко Алла Михайлівна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри методології та методів соціологічних досліджень, факультет соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається міжкультурне сприйняття під час паломництва хасидів в Україні на прикладі міста Умані та селища міського типу Меджибожа. Паломництво визначається як форма релігійного туризму, в якій особливо вираженим є сакральне начало – паломники потребують не стільки зустрічей з Інакшістю (крос-культурної взаємодії), скільки безпосередньої присутності біля сакрального об'єкта. Розвідувальне дослідження, проведене авторкою, дає підстави вести мову про концептуальні відмінності у сприйнятті паломників місцевими жителями двох населених пунктів. Отримані дані свідчать про те, що місцеві жителі сприймають паломників переважно в рамках фази «культурного шоку» або фази «медового місяця», згідно з трьохфазною концепцією Фернхема та Бочнера. Просторовий ізоляціонізм, який супроводжує паломництво, звужує можливості для крос-культурних взаємодій.

Ключові слова: міжкультурне сприйняття, паломництво, хасиди, «культурний шок», релігійний туризм.

В статье рассматривается межкультурное восприятие во время паломничества хасидов в Украине на примере города Умани и поселка городского типа Меджибож. Паломничество определяется как форма религиозного туризма, в которой особо выражается сакральное начало – паломники нуждаются не во встречах с Другими (кросс-культурном взаимодействии), сколько непосредственного присутствия у сакрального объекта. Разведывательное исследование, проведенное автором, дает основания утверждать о концептуальных отличиях в восприятии паломников местными жителями двух населенных пунктов. Полученные данные свидетельствуют о том, что местные жители воспринимают паломников преимущественно в рамках фазы «культурного шока» или фазы «медового месяца», согласно трехфазной концепции Фернхема и Бочнера. Пространственный изоляционизм, который сопровождает паломничество, сужает возможности для кросс-культурных взаимодействий.

Ключевые слова: кросс-культурное восприятие, паломничество, хасиды, «культурный шок», религиозный туризм.

The article examines intercultural perception during the Hasidic pilgrimage in Ukraine on the examples of Uman and Medzhybizh. Pilgrimage is defined as a form of religious tourism, which is specifically expressed in the role of the sacred - the pilgrims do not need encounters with the Other (cross-cultural interaction), they search for the direct presence by the sacred object. Taking into account the closed character of this religious community, methodical emphasis of the research was made on semi-structured interviews with the locals (24 interviews in Medzhybizh, 10 interviews in Uman) and several Hasids (1 in Medzhybizh and 2 in Uman), as well as annual observations in Uman during the pilgrimage period in 2009-2012. The research gives ground to assert the existence of the conceptual differences in the perception of pilgrims by the locals of two mentioned settlements. Two basic topics are revealed in the perception of the phenomenon of pilgrimage: violation of the residents' comfort zone (leading theme in interviews with the locals) and a source of income for the population of Ukraine (one of the basic themes in interviews with the Hasids). The findings suggest that local residents perceive pilgrims mostly under the phase of «culture shock» or «honeymoon» phase, according to the three-phase concept of cross-cultural perception, offered by Furnhem and Bochner. This is facilitated by the multiplying image of an «eccentric pilgrim» in Ukrainian mass media and, at the same time, short-term nature of pilgrimage, closeness of the Hasidic community and consistent policy of mutual segregation. It is suggested that personal contacts with pilgrims affect more positive perception of pilgrimage, in a whole. Pilot interviews with the Hasids reveal that residents are perceived by pilgrims rather fragmentary: as landlords of apartments or representatives of the local Jewish community. Spatial isolationism, which accompanies the pilgrimage, narrows the possibilities for cross-cultural interactions.

Key words: cross-cultural interaction, pilgrimage, Hasids, «cultural shock», religious tourism.

Питання, пов'язані з релігійним паломництвом в сучасній Україні, рідко входять до соціологічного обігу, перетворюючись на «білі плями» та окреслюючи так звані «простори невтручання». Очевидно, це трапляється з низки причин, включаючи й специфічність тематичного ареалу. Враховуючи релігійний склад населення України та її найближчих пострадянських країн-сусідів, де домінують православні християни [1, с.4-5], релігійне паломництво часто розглядається саме в межах православного християнства [2]. В такому контексті паломництво в Україні передбачає короткострокову та переважно внутрішню міграцію населення до певних святинь. Втім, останніми роками все більшого резонансу набуває імміграція в Україну задля паломництва, і в цьому контексті чи не найбільш показовим і найбільш багаточисельним¹ є кейс брацлавських хасидів (про деталі різних гілок хасидизму див. [3, с.756-784; 4, с.23-62]). В даному випадку є підстави вести мову про міжкультурну взаємодію, яка актуалізує питання міжкультурного сприйняття. В Діаграмі 1 наведені офіційні дані² щодо кількості паломників у місті Умані, яке стало міжнародним центром паломництва через наявне на території міста поховання духовного лідера брацлавських хасидів Нахмана (1810 р.)

Рисунок 1. Динаміка кількості паломників у місті Умані, 1988-2013 рр.

Хасидизм – містична течія в іудаїзмі, яка з'явилась на Хмельниччині (Меджибіж) у XVIII столітті на протигагу ортодоксальному вченню³ (своєрідна аналогія з протестантизмом у християнському світі, на думку Т.Возняка [5, с.235]). Підкреслимо, що в хасидизмі об'єктами паломництва виступають могили цадиків – своєрідних посередників між Богом та людьми, які очолювали хасидську спільноту. З огляду на те, що і могила засновника хасидизму Баал Шем Това, і могила його правнука Нахмана, найбільш шанованого цадика у брацлавській гілці хасидизму, знаходяться в Україні (на території селища міського типу Меджибіж та міста Умань, відповідно), Україна є територією хасидських святинь. Крім Умані та Меджибожа, в Україні є ще кілька місць так званого транзитного паломництва хасидів (наприклад, Сатанів, Бердичів та інші колишні єврейські містечка-штетли [4, с.23-61]). Відповідно, проблемою даного дослідження є фактичний брак соціологічних рефлексій щодо міжкультурного сприйняття під час паломництва хасидів в Україні. Метою даної статті є розгляд змістовних та структурних елементів міжкультурного сприйняття в контексті паломництва хасидів в Україні, визначення особливостей взаємного сприйняття представників різних культур на прикладах двох найбільш відомих місць паломництва.

Перш ніж зосередитись на питаннях крос-культурного сприйняття, надамо визначення паломництва та окреслимо особливості саме хасидського паломництва в Україні. Отож, базові визначення паломництва окреслюють його як «відвідування священного місця, яке здійснює духовний чи емоційний вплив...», часто

¹ Зокрема, про це йде мова в інформаційному звіті Міністерства культури України про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні (за 2011 рік) http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1034%3A1&catid=51%3Astats&Itemid=79&lang=ru

² Дані згідно з матеріалами офіційної сторінки Черкаської міської державної адміністрації <http://www.oda.ck.ua>

³ Детальніше про виникнення та розвиток хасидизму – питання, які не розглядаються в даній статті - див. Ігорь Туров. Ранній хасидизм. История. Вероучение. Контакты со славянским окружением. – К.: Дух і Літера, 2003.

асоціюється зі святинею – місцем, де знаходяться тіло чи реліквії святого чи праведника і де можуть відбуватися чудеса» [6, с.5] чи «подорож віруючих для поклоніння святым місцям, яка здійснюється для духовного вдосконалення, лікування чи в якості покаяння чи подяки» [7, с.193]. В обох цих визначеннях наявний акцент на духовному впливі, який здійснюється в певному обмеженому просторі, а отже, потребує географічної мобільності. В другому визначенні мова йде про «подорож», однак відношення паломництва до мандрівки та (чи) туризму не є таким вже однозначним, і з цього, як буде показано, випливатимуть особливості крос-культурної взаємодії, пов'язаної саме з хасидським паломництвом (тут і далі вживатиметься як синонім до паломництва хасидів). Втім, деякі автори вважають паломництво та крос-культурні взаємодії взаємопов'язаними та необхідними елементами [8, с.13], що, як буде продемонстровано далі, може бути небажаним у вивченні крос-культурного сприйняття під час хасидського паломництва.

Подорож є «перетином простору з пізнавальною чи іншою метою» [9, с.186], при цьому до подорожей варто відносити мандрівки та туризм [9; 10]. Мандрівники мають бути готові до зіткнення з Інакшими, пристосовуватись до них. Мандрівник виступає активним суб'єктом [10, с.133-135], який змінює себе завдяки зіткненню з Інакшим, однак, водночас, і розраховує на гостинність сторони, яка приймає [9, с.188-189]. Туризм же є своєрідною «формою колонізації» [9, с.188], освоєнням чітко декларованого простору з певним заздалегідь відомим маршрутом та рівнем комфорту. Турист не стільки готовий пристосовуватись до інакшого, як бути проінформованим про його існування у рамках, призначених, для туриста. «Турист отримує власне задоволення і заповнює пустоти власного життя» [9, с.187], при цьому від нього не вимагається ніякої додаткової активності, це відносно пасивна форма освоєння простору [10, с.133-135]. Можемо вести мову про так звані «туристичні ілюзії» (за Д.Бурстином, «псевдоподії» [10, с.123; 11]) та «самобутність вражень мандрівника» (за Д.Мак-Кеннелом, «автентичність» [10, с.125]). Очевидно, що крос-культурні взаємодії є більш ймовірними та незапланованими саме у мандрівці, в той час як у туристичній поїздки вони є чітко дозованими (як приклад, можна навести путівки на всесвітньо відомі курорти, де туристи можуть не виходити за межі території готелю).

Паломництво ж, на гадаємо, є своєрідною формою релігійного туризму, за якої особливо вираженим є сакральне начало. В цьому сенсі паломники потребують не стільки зіткнення з Інакшими (крос-культурна взаємодія), скільки безпосередньої присутності біля сакрального об'єкта. Відповідно до цього, будь-які крос-культурні контакти можуть виступати значущими з суто інструментальної точки зору, відіграючи певну роль у наближенні до сакрального об'єкта, решта ж крос-культурних контактів є повсякденними, профанними, почасти непотрібними та зайвими. На ритуальній природі паломництва робить акцент Є.Калужникова, підкреслюючи роль просторового символічного коду як найбільш важливого серед інших кодів – персонального, предметного, музичного, тощо [12]. Подорож як така є центральною віссю паломницького процесу, який, як відомо, має три базові стадії: відокремлення від звичного місця, лімінальність (пороговість) та реінтеграція [13, с.1-38]. Відповідно, крос-культурні взаємодії як необхідні елементи для міжкультурного сприйняття стають можливими після відокремлення від звичного місця та до реінтеграції у власну спільноту та звичний простір.

Результати розвідувального дослідження

Зважаючи на відносно закритий характер даної релігійної спільноти, методичний акцент дослідження крос-культурної взаємодії був зроблений на проведенні напівструктурованих інтерв'ю з місцевими жителями (сміт Меджибожа – 24 інтерв'ю⁴ та м.Умані – 10 інтерв'ю), з представниками хасидської спільноти (сміт Меджибіж – одне інтерв'ю, м.Умань – 2 інтерв'ю) та використанні методу спостереження під час паломництва в Умані (2009-2012 рр.). Очевидно, що крос-культурні взаємодії не вичерпують всього загалу соціальних взаємодій, які пов'язані з хасидським паломництвом (наприклад, взаємодій між різними організаціями, створеними у зв'язку з паломництвом, та місцевим населенням, чи то між паломниками, які репрезентують різні соціальні прошарки, тощо). Авторка статті вже розглядала деякі концептуальні та методичні особливості даного розвідувального дослідження [14, с.346-349], тому в даній статті зосередимось на його результатах.

У процесі дослідження були сформульовані та уточнені гіпотези щодо відмінності сприйняття паломників місцевими жителями Умані та Меджибожа, а також щодо невідповідності сприйняття жителями паломників фазі реалістичної оцінки ситуації у трьохфазній концепції Фернхема-Бочнера [15]. Звісно, розвідувальне дослідження не дає можливості говорити про їх обґрунтовану перевірку, однак

⁴ Польовий етап у сміт Меджибожі тривав з 24 червня по 1 липня 2012 р. Він став можливим завдяки організації академічним центром "Сефер" літньої школи з вивчення хасидизму безпосередньо в сміт Меджибіж. Інтерв'ю з місцевими жителями були проведені Світланою Балінченко, Шенді Вовк, Елеонорою Карпенко, Аллою Марченко та Юрієм Надворняком. Методичне керівництво польовим етапом здійснював проф. Александр Львов. В місті Умані всі інтерв'ю з місцевими жителями були проведені Аллою Марченко у липні 2012 р, з паломниками – у вересні 2012 р.

дозволяє вести мову про певні зафіксовані тенденції. Нагадаємо, що трьома фазами після так званого «нульового етапу» (першого зіткнення/зустрічі) є: фаза «медового місяця», фаза «культурного шоку» та фаза «реалістичної оцінки ситуації» [15]. Очевидно, що кожна з цих фаз крос-культурного сприйняття можна зафіксувати таким чином:

1) переважання в інформанта позитивних оціночних суджень, захоплення, романтизму. Рівень оцінки найчастіше загальний, конкретних прикладів мало.

2) переважання в інформанта негативних оціночних суджень, акцент на «інакшості». Рівень оцінки може бути як загальним, так і конкретним, важливе значення надається чуткам і розповідям. Значним є емоційне забарвлення розповіді.

3) наявність як позитивних, так і негативних суджень, їх відносна збалансованість. Оперування конкретними прикладами з власного досвіду, роль емоцій незначна.

Аналіз транскриптів інтерв'ю здійснювався як на індивідуальному рівні, так і на рівні населених пунктів – важливо було простежити, чи змінюється дискурс сприйняття населенням паломників у транзитному та фінальному пунктах паломництва. Варто зазначити, що обидва населені пункти історично були населені євреями, які емігрували з країн (колишнього) СРСР наприкінці 1980-х – у 1990-х роках, тож помічені на рівні населених пунктів розбіжності у тлумаченнях інформантів можна пояснити і соціальним статусом їх мешканців (зокрема, переважанням мешканців зрілого та похилого віку в Меджибожі, відсутністю робочих місць у населеному пункті, тощо). На цій основі виокремлені чотири особливості сприйняття паломників інформантами різних населених пунктів.

Перша особливість сприйняття паломників на рівні населених пунктів: у Меджибожі населення практично не диференціює євреїв та хасидів (за винятком тих, хто фахово цікавляться даною тематикою). В Умані така диференціація є досить помітною: інформанти розрізняють паломників і євреїв на рівні дискурсу. Відповідно, для Меджибожа типовими є стереотипні уявлення: *«Їх хтось спонсорує, але ми не знаємо, хто. Вони йдуть з усього світу і все скуповують»*. (Ж., 37)⁵.

Друга особливість сприйняття паломників на рівні населених пунктів: інформанти у Меджибожі розглядають паломників як потенційне джерело підняття рівня їх життя, нових робочих місць і загалом економічного зростання населеного пункту. Показовими є фрази: *«Нам нужно дороги поремонтировать, свет провести»*⁶ (Ж., 64) або *«Вот построят для туристов дорогу, и станет лучше»* (М., 78). Крім того, паломники сприймаються в контексті особистих історій з минулого про взаємодію з місцевими євреями: *«Наши работают в качестве прислуги, так было испокон веков. Наши им служили»* (М., 50) чи *«Євреї були хорошими чоботарями»* (М., 54).

Третя особливість сприйняття: практична відсутність безпосередніх контактів з паломниками (за винятком тих жителів смт, які працюють у єврейському центрі (синагога, готель, тощо) чи в навколишніх магазинах). Перші – стримані в оціночних судженнях, повідомляють про економічні вигоди паломництва, другі – орієнтовані на циркулювання історій, пов'язаних з інакшістю: *«Чоловік розкидав сміття біля урни, я його вчислила і змусила вусе зібрати, і кульок дала. Він зібрав, вибачався, навіть долар дав»* або *«Ми для них теж загадка»* (Ж., 37). В Умані ж як у середовищі «основної святині» можна виокремити нетипові для Меджибожа ситуації крос-культурного сприйняття: «випадкові зустрічі» та «висвітлення в засобах масової інформації» (остання жодного разу не була згадана в інтерв'ю Меджибожа). Втім, циркулювання історій «від знайомих» зафіксоване в обох населених пунктах.

Четверта особливість сприйняття паломників на рівні населених пунктів зумовлена інтерпретаціями інформантів сприйняття паломників за умови відсутності безпосереднього контакту з ними. У Меджибожі відсутність контакту є типовою та визначає, в цілому, ідеалізовано-романтизований образ паломництва серед місцевого населення, а в Умані відсутність контакту є можливою опцією, яка, втім, супроводжується переконанням в *«дивакуватості хасидів»* (Ж., 33). Знову ж таки, це можна пояснити різними джерелами інформації: у першому випадку це особисті спогади та комунікація з нечисленними сусідами, в другому – особисті контакти, вже згадані засоби масової інформації та чутки від знайомих.

Наявність близьких контактів з паломниками у Меджибожі зумовлена роботою місцевих мешканців у єврейському центрі (кілька десятків осіб) та поодинокими випадками здачі помешкань в оренду, в Умані ж контакти з паломниками здійснюють як власники помешкань неподалік поховання падики Нахмана, які здають їх в оренду (точна кількість осіб невідома, однак враховуючи щільність забудови у прилеглому до могили районі міста та купівлю квартир паломниками, можна припустити, що

⁵ Тут і далі після цитати з інтерв'ю у круглих дужках вказані стать інформанта (М або Ж) та вік.

⁶ Цитати з інтерв'ю російською мовою наведені без перекладу українською. Цитати з інтерв'ю іншими мовами перекладені українською, про що вказано після кожної цитати.

Розділ 2. Соціологічні дослідження сучасного суспільства

їх близько тисячі осіб). Окрім того, з паломниками мають справу як представники правоохоронних і медичних служб, так і служби з індивідуального та групового перевезення, а також представництва з організації харчування та організованого розселення.

На індивідуальному рівні аналізу інтерв'ю особливо помітними є дві базові теми у сприйнятті паломництва як явища:

-паломництво як порушення зони комфорту мешканців (провідна тема інтерв'ю з місцевими жителями),

-паломництво як джерело прибутку для населення України (зокрема, одна з базових тем в інтерв'ю з представниками паломників в Умані).

Порушення зони комфорту мешканців стосуються, насамперед, засмічення території та порушення тиші у громадських місцях: *«Очень важно – не показывать им слабость, они это чувствуют, они должны понимать, что у нас в гостях»* (Ж., 37). Спостерігається тенденція до дещо більшого толерування крос-культурних відмінностей при збільшенні контактів інформантів з паломниками. Наприклад, *«У нас конфликтов никаких серьезных нет между паломниками и местными. Бывает такое, что молодежь поругается, но это единичные случаи, ничего серьезного, так просто – друг друга обозвали, и все»* (Ж., 50) або *«Сдаем одним и тем же хасидам многие годы, мы дружим, созваниваемся, подарками обмениваемся»* (Ж., 45). Можна припустити, що чинник особистого знайомства є ключовим у сприйнятті спільноти, в цілому, сприяючи більш поміркованим судженням.

Серед паломників спостерігається дещо інакша ситуація у їх сприйнятті місцевого населення. На основі інтерв'ю з представниками хасидської спільноти можна виявити, що місцеві жителі сприймаються більшістю паломників досить фрагментарно - як орендодавці квартир та місцеві представники єврейської общини. Багато в чому це зумовлене існуванням мовного бар'єру (іврит, ідиш, англійська мова як домінуючі серед паломників): *«Ми захоплюємось однією єврейською сім'єю в Умані, які досконало знають іврит!»* (М., 50 – перекл. з англ. тут і далі Марченко А.М.) та існуючими традиційними нормами, зокрема, гендерного порядку: *«У нас тут немає жінок, це чинник, який відволікає. Втім, якщо паломниці хочуть бути зі своєю родиною, вони мають орендувати разом з нею окремих будинок»* (М., 55 – перекл. з англ.) або *«Українки одягаються надто відкрито, чим провокують паломників»* (М., 25 – перекл. з іврит). Як зазначалося вище, важливою для паломників у сприйнятті локального населення є тема економічного прибутку – передусім, за оренду квартир – *«місцеві суттєво завищують ціни»* (М., 50 – перекл. з англ.).

Загалом, констатуємо, що крос-культурне сприйняття паломників місцевим населенням повністю детерміноване наявними у спільноті культурними канонами та практично не вписується в схеми фази реалістичної оцінки ситуації: в Умані продовжує домінувати «культурний шок», а в Меджибожі – фаза «медового місяця».

Відсутність ознак фази реалістичної оцінки ситуації в переважній більшості транскриптів інтерв'ю можна пояснити як відносно малою тривалістю паломництва, яке проходить щороку в період між 5 вересня та 5 жовтня та має найбільш масовий характер за кілька днів до та кілька днів після настання Рош-Га-Шана (іудейського Нового року), а також послідовною політикою взаємної сегрегації спільнот. Наприклад, з кожним роком паломники власноруч облаштовують все більше сфер потенційної взаємодії з місцевим населенням, проживання у заздалегідь викуплених самими паломниками квартирах або наметових містечках, харчування продуктами, заздалегідь привезеними з-за кордону (найчастіше, з Ізраїлю), все ширше користування власними службами медичної допомоги та поліцейської охорони, тощо). Враховуючи масовість паломництва (див. Діаграму 1), міська територія у відстані кількох кілометрів від могили цадика Нахмана, патрулюється місцевою поліцією та має кілька рівнів допуску в період паломництва (на територію останнього рівня допуску, найближчого до хасидської святині, мають право потрапити лише паломники та місцеві мешканці з пропискою в одному з будинків у межах останнього рівня пропуску). В Умані вже не перший рік існує Рада громадських організацій, активісти якої досить активно виступають проти паломництва як такого, що деструктивно впливає на інфраструктуру та культуру українського міста через поведінку окремих паломників; втім, наразі вона не здобула масової підтримки місцевим населенням. Політика взаємної сегрегації спільнот виглядає як експансивна, за якої з'являється низка організацій-медіаторів взаємодії з паломниками як локального (наприклад, «Шолом Умань», Міжнародний благодійний фонд імені рабі Нахмана з Бреславу), так і обласного та національного рівнів. Враховуючи специфіку паломництва саме як різновиду релігійного туризму, центральною віссю якого є вже згаданий етап лімінальності, крос-культурне сприйняття паломниками місцевого населення має всі перспективи залишитись в такому ж обмеженому та спрощеному вигляді. Окрім того, не варто забувати складну історію появи могили цадика Нахмана в Умані як місця масового знищення єврейського населення під час Коліївщини та деякі політичні ініціативи 2014 року з

встановлення пам'ятника провідникам Коліївщини Івану Гонті та Максиму Залізняка на центральній площі міста (на місці колишнього пам'ятника Леніну), які можуть ці перспективи значно погіршити.

Отже, бачення паломництва хасидів в Україні як специфічного різновиду релігійного туризму дає підстави для розуміння причин певної «консервації» крос-культурних взаємодій та міжкультурного сприйняття акторів, просторово задіяних у здійсненні паломницького ритуалу. Розвідувальне дослідження виявило суттєві концептуальні відмінності сприйняття паломників у двох населених пунктах: є підстави вважати, що місцеві жителі сприймають паломників переважно в рамках фази «культурного шоку» або «фази медового місяця», згідно з трьохфазною концепцією Фернхема та Бочнера. Інформанти – представники місцевого населення Меджибожа не диференціюють хасидів та євреїв, мають вельми обмежені можливості для крос-культурних контактів та розглядають паломників як джерело економічного зростання регіону. Інформанти-уманчани мають чітку диференціацію євреїв та хасидів та більш позитивне сприйняття хасидського паломництва у випадку наявності тривалих особистих знайомств з паломниками. Втім, провідною темою багатьох інтерв'ю в Умані стало порушення паломниками зони комфорту мешканців, а помітним джерелом інформації – чутки та розповіді знайомих. Гадаємо, що цьому сприяє тиражування образу «паломника-дивака» в українських засобах масової інформації, масовий та, водночас, короткостроковий характер паломництва, закритість хасидської спільноти як такої та послідовна політика взаємної сегрегації. Просторовий ізоляціонізм, який супроводжує паломництво, звужує можливості для крос-культурних взаємодій, які не є важливими для паломників у наданому вище визначенні. Таким чином, концепція «культурного шоку», гадаємо, може бути релевантною і щодо сприйняття паломниками місцевих жителів, хоча ця теза потребує більшого заглиблення в хасидську спільноту.

Безумовно, тема взаємного сприйняття паломників і місцевого населення є лише однією з низки тем, які потребують соціологічного аналізу та залучення додаткових джерел інформації, зокрема, офіційних документів. Цікавим видається динамічний аспект дослідження основних акторів взаємодії, які, з огляду на специфічність теми та обмеженість обсягу статті, були найменовані «паломники» та «місьцеве населення». Очевидною є соціальна гетерогенність як населення, так і паломників, а також важливість аналізу офіційних документів (як на місцевому, так і на державному рівні) щодо забезпечення паломництва не тільки як ритуалу у його вузькому тлумаченні, а як прояву релігійного туризму з його причинами та наслідками широкого спектру (від економічних до соціальних).

ЛІТЕРАТУРА: 1. «Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин». Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу на тему «Державно-конфесійні відносини в Україні, їх особливості і тенденції розвитку» 8 лютого 2011 р. – К.: Центр Разумкова. – 82 с. 2. Паломничество и религиозный туризм: многообразие интерпретаций. Сборник научных статей / Отв. ред. И. Е. Видулов. – Владимир: Изд-ву ВлГУ, 2011. – 212 с. 3. Єврейська цивілізація. Оксфордський підручник з юдаїки. Том II. За ред. Мартіна Гудмена. У 2-х тт. Пер. з англ. – К.: Дух і Літера; Дніпропетровськ: Центр «Ткума», 2012. – 560 с. 4. Писклова Л. Земля цаддиків // Штетл: Літературно-публіцистический сборник. - № 5. - Хмельницький, 2008. – с. 23-62. 5. Хруслінська І., Тима П. Діалоги порозуміння: українсько-єврейські взаємини. – К.: Дух і Літера. – 2011. – 328 с. 6. Джерри Д., Джерри Дж. Большой толковый социологический словарь. В 2-х томах. Т.2 / Пер. с англ. Н.Н.Марчук. – М.: Вече, АСТ, 1999. – 528 с. 7. Оксфордская иллюстрированная энциклопедия. В 9 томах. Том 7. Народы и культуры / Под ред. Р.Хоггарта. – М.: Издательский дом «Инфра-М», Издательство «Весь мир», 2002. – 416 с. 8. Житенев С.Ю. Религиозное паломничество и межкультурные коммуникации // Вестник славянских культур. – 2010. - № 4. – Т. 18. – с. 13-20. 9. Марков Б. В. Путешествие как признание другого // Путь Востока. Межкультурная коммуникация. Материалі VI Молодежної наукової конференції по проблемам філософії, релігії, культури Востока. Серія «Symposium». Випуск 30. Спб: Санкт-Петербурзьке філософське общество. – 2003. – с. 186-196. 10. Покровский Н.Е., Черняева Т.И. Туризм: от социальной теории к практике управления / Учебник. – М.: Университетская книга; Лотос. – 2008. – 424 с. 11. Boorstin, D.J. The Image: A guide to pseudo-events in America. – NY, 1961. 12. Калужникова Е.А. Паломничество как ритуал: сущность и культурно-исторические типы / Дис-я кандидат культурологии, Екатеринбург. 2007. – 167 с. 13. Turner, V., Turner E. Image and Pilgrimage in Christian Culture. – NY. – Columbia University Press, 1973. 14. Марченко А.М. Концептуальні та методичні аспекти дослідження кросс-культурної взаємодії під час паломництва хасидів в Україні / Проблеми розвитку соціологічної теорії: матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: сучасна соціологічна теорія і пострадянські трансформації» / Київ: Логос, 2012. – с. 346-349. 15. Furnham, A., Bochner, S. Culture Shock: Psychological reactions to unfamiliar environments. - L., N.Y., 1986. - pp. 1-298.